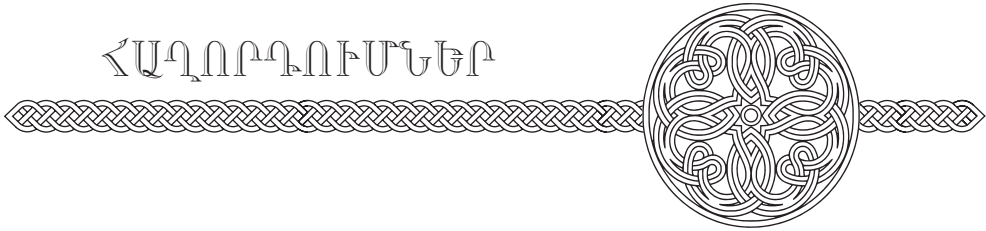

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՎԱԶԱԳԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹԻ ԵՒ ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌԱՅԵՑՈՒ ԵՐԿԵՐԻ ԱՌՆՉՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹԻ օրինակը ցույց է տալիս, որ մտավորականները, որոնք հանգամանքների բերումով ուսանել են Գեւորգյան ճեմարանում, ողջ կյանքի ընթացքում իրենց գրականությունը բացահայտել են այն, ինչ ձեռք են բերել հայրենի հողի վրա: Շանթը հետագայում սովորեց Գերմանիայում, ինչպես բոլոր ժամանակների մեծ գրողներ են ուսանել աշխարհի տարբեր երկրներում:

Ինչպես լատինամերիկյան գրականության գրեթե բոլոր ճանաչված դեմքերը տարբեր ժամանակներում սովորեցին Փարիզում, իսկ Մաթեոսյանը՝ Մոսկվայում, բայց նրանց համար իրենց գրականության ոգին, կյանքի փորձը չդարձան Արեւմտյան Եւրոպային, այլ շարունակեցին մնալ լատինամերիկյան, իսկ Մաթեոսյանի գրականության ազդակները եկան ոչ թե Մոսկվայից, այլ սեփական երկրից, այնպես էլ Շանթը, կրթվելով Եւրոպայում, յուրացնելով ժամանակի թատերգական արվեստի ձեռքբերումները, կայացավ որպես գրող ոչ թե գերմանական, այլ հայոց մշակույթի, պատմության, դարավոր ավանդույթների հիմքի վրա:

Անկախ երեւույթների մատուցման ձեւերից՝ մասնավորապես եւրոպական խորհրդապաշտական արվեստի, Շանթը մնաց որպես խորապես ազգային գրող: Նրա թատերգությունը ծնվեց եւ կայացավ բացառապես մեր պատմության, Արեւելքի մտածողության ծիրում, եւ դրանով էլ այս արվեստագետի ստեղծագործությունը գրավիչ:

Շանթն իր լավագույն գործերը գրեց այն ժամանակ, երբ հրապարակում Հովհաննես Թումանյանն էր: Ակնհայտորեն մեծ էր Թումանյանի հեղինակությունը: Բայց վերջինիս արձակը ձեւավորվեց ԺԹ. դարի

իրապաշտական գրականության համաբնագրում: Այդպիսին էր եւ Լ. Տոլստոյի կերտած գեղարվեստական աշխարհը: Այս երկու մեծությունների համար մարդու երջանկությունը հնարավոր էր անհատի եւ աշխարհի միջեւ ձեռք բերվող ներդաշնակության պայմաններում: Բավական է հիշել Թումանյանական քառյակներում թեւածող հանուրի կյանքով ապրելու մղումները:

Ս. Գ. Բոչարովը «Պատերազմ եւ խաղաղություն» երկի կարեւոր միտումներից մեկը համարում է անհատականի սահմանափակության հաղթահարումը եւ սեփական եսն ամբողջ աշխարհի անսահմանությունամբ լցնելու մղումը¹: Սա կարեւոր, աշխարհայացքային նշանակություն ունի թե՛ Թումանյանի, թե՛ Տոլստոյի համար: «Մարդը չի անհետանում, չի ոչնչանում. մարդը ձուլվում է այդ մեծ էությունը, վերադառնում է դեպի նա, որից եւ դուրս է եկել»²: Սա Արեւելքին բնորոշ մտածողություն է:

Արեւմտյան մտածողությունը մահն ընդունում է որպես ավարտ, վերջ, Արեւելքը՝ դրա մեջ տեսնում նոր հառնումի սկիզբ: Հնդկական պատկերացումներում մահը եւս «Դառ»՝ ճանապարհ է: Բայց այս հարցը Շանթն իր գրականությամբ միանգամայն այլ կերպ է լուծում: Իր՝ արդեն դարասկզբին գրած ստեղծագործություններով թատերագիրը հանդես է գալիս որպես անհատապաշտ: Թումանյանին գրված նամակներից մեկում նա բացահայտ խոսում է Արեւելքում եւ Արեւմուտքում մարդ-անհատի գրաված տեղի, դերի մասին եւ հստակորեն նկատում է տարբերությունները: «...Արեւելքի մէջ մասսան անհատներու կուտակում մըն է, իրարմէ անջատ, արեւմուտքի մասսան անհատներու կապակցումէն առաջացած նոր օրգանական մարմին մըն է արդէն»³:

Արեւելքցու զգացմունքային խառնվածքը Եւրոպայում ուսանելու տարիներին աստիճանաբար հակվեց դեպի բնական գիտությունները: Մարդու հետ կապված խնդիրները նա փորձում է նախ բացահայտված տեսնել գիտականորեն, ապա նոր միայն գեղարվեստի քննության առարկա դարձնել դրանք: Բայց ինչո՞վ է տարբերվում

¹ Сѓ С. Бочаров, В. Кожин, Д. Николаев, «Три шедевра русской классики», Москва, 1981:

² Ա. Եղիսեան, Մեծ լոռեցին, Երեւան, 2009, էջ 61:

³ Հովհ. Թումանյան, Ուսումնասիրություններ եւ հրապարակումներ, հտ. 3, Երեւան, 1983, էջ 343:

գրողի ստեղծագործությունը մյուսների երկերից: Յուրօրինակը հե-
րոսների հոգեբանությունն է, լեզուն, թե՛ աշխարհընկալման սկզբուն-
քը, որ հիմք է դարձել նրա ե՛ւ բանաստեղծության, ե՛ւ արձակի,
ե՛ւ թատերգության համար:

Միանգամից ասենք, որ «Շանթը դիմում է անհատին՝ մարդկային
անհատականության կործանման դեմ մղվող պայքարում»⁴: Նրա պարա-
գայում այս խնդիրը հնչում է առանձնակի ուժգնությամբ: Այն ուղղակի
հրամայական պահանջ է: Ազգը կարող է գոյատևել իբրեւ անհատակա-
նությունների ամբողջություն, այլապես այն դատապարտված է դանդաղ
ինքնառնչացման:

Հետագայում Մոսպելիեում գրած «Ազգությունը որպես հիմք մարդ-
կային ընկերության» հրապարակախոսական աշխատության մեջ շա-
րունակում է զարգացնել առաջադիր գաղափարը, որ ինչպես մարդ
էակի, այնպես էլ ժողովրդի ինքնության հիմնական ցուցանիշն անհա-
տականությունն է: Սա ձեւավորում է «ազգություն» գաղափարը. «...
Ժողովուրդներու անհատականութիւնը կանուանենք ազգութիւն»⁵: Ժո-
ղովուրդներն այն չափով են միայն արժեք ներկայացնում մարդկու-
թյան համար, ինչ չափով դրսևորվում են ժողովրդի «ազգային կամքը,
տաղանդն ու ստեղծագործական ուժը»⁶: Շանթը դարասկիզբ էր մտնում
իբրեւ թատերագիր: Ժանրը հնարավորություն էր տալիս ցուցադրել
անհատականությունների պայքարը:

Գրականությունը ներքին բնազդով նախազգում էր բարդություն-
ները, որոնք ճակատագրական կարող էին լինել ժողովրդի համար: Դա-
րասկզբին արդեն հայ-թաթարական բախումները (1901—1902 թթ.) լուրջ
մտահոգության տեղիք էին տալիս: Շանթի թատերգությունն ուներ ներ-
քին ազդակներ. այն ծնվում էր ազգային ինքնության մաքառման ըն-
թացքում: Հետագայում որքան էլ Հ. Օշականը նրան մեղադրեր ազգային
խնդիրներից իրեն հեռու պահելու մեջ, միեւնույնն է, կշտամբանքներն
անտեղի էին:

Շանթը երբեք չստեղծագործեց ազգային խնդիրներից դուրս: Պար-
զապես նրա թատերգությունը հայոց բեմարվեստին միանգամայն նոր

⁴ Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Շանթի թատերգութեան իւրաքանչիւր թիւններն ու փոխադրական են-
թիմաստը, «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», Պէյրուիթ, 2003, հտ. ԻԳ., էջ 247:

⁵ ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ, Երկեր, հտ. 5, Պէյրուիթ, 1948, էջ 25:

⁶ Անդ, էջ 28:

միջոցներ էր առաջադրում՝ ի հակադրություն Շիրա վանգադեի իրապաշտական թատրոնի, որտեղ հարցերն ընդգծված հասարակական բնույթ ունեին:

Շանթի թատրոնն իր հարցադրումներով հաղթահարում էր կոպիտ իրապաշտության սահմանները: Նա մեր թատերգության մեջ արմատավորում էր երեւույթների ընկալման փիլիսոփայական կերպը, ազգային խնդիրները մնում էին ողջ ստեղծագործության համաբնագրում, դրանք ընդհանուր երեւույթների մասնավոր դրսեւորումներ էին:

Թատերգությունից թատերգություն գրողը բացահայտելու էր մարդ-երեւույթի էությունը: Անհրաժեշտաբար աշխարհ գալու եւ անհրաժեշտաբար հեռանալու հարաշարժ հոլովույթում նրա հերոսները ձգտելու էին ամենօրյա մաքառմամբ բացահայտել կեցության իմաստը՝ մշտապես կատարելագործելով իրենք իրենց, մշտապես դիմացինին սովորեցնելով հպարտ մտածել:

Ակնհայտ է, որ գրողի թատերգություններն առանձնանում էին հայ դասական գրականության ավանդներից: Դարասկզբին նոր դրամայի զարգացմանը, որ ներառում էր բնապաշտությունից մինչեւ խորհրդապաշտություն, իրենց նպաստը բերեցին Հենրիկ Իբսենը, Հաֆտոր Բյորնսոնը, Յուհան Ավգուստ Ստրինդբերգը, Էմիլ Զոլան, Բեռնարդ Շոուն, Գերհարդ Հաուպտմանը, Կնուտ Համսունը, Մորիս Մետերլինկը:

Խորհրդապաշտները փշրեցին խոսքի իմաստային որոշակիությունը՝ դրան բազմիմաստություն հաղորդելով: Միայն առաջին հայացքից կարող ենք ասել, թե այն գործերը, որոնք հուշակ բերեցին Շանթին («Հին աստվածներ», «Կայսր»), վերաբերում են պատմությանը՝ խորհրդապաշտական գեղագիտության միջոցների գործադրմամբ: Մինչդեռ դա ընդամենն ասելիքը ներկայացնող միջոց էր: Դրանք իրենց խորքում պատմական չեն, այլ խորհրդապաշտական՝ փիլիսոփայական խոր եզրահանգումներով:

Եթե եւրոպական վերոհիշյալ հեղինակներն իրենց ստեղծագործություններով փորձում էին մարդ-անհատի էությունը բացահայտել գեղարվեստական միանգամայն նոր միջոցներով, գրական միտքը հոգնել էր օգտապաշտական, կոպիտ ձեւակերպումներից, եւ դա քիչ էր մարդկային հոգու անպարփակությունը ներկայացնելու համար, ապա Շանթի երկերում հարցադրումները հանգում էին գրեթե տիեզերական չափերի հասնող ընդհանրացումների: Ազգային մտածողության,

համաշխարհային պատմության մեջ հայերի ունեցած անուրանալի ավանդի, անկրկնելի օրինակների հիմքի վրա նա կատարում էր ընդհանրացումներ, որոնք կապակցում էին տարբեր ժամանակները: Գրողի գեղարվեստափիլիսոփայական դիտարկումներն ի վերջո վերածվեցին համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման ընթացքի իմաստավորման: Մարդը, որ երկար ճանապարհ է անցել, ընդհանուր շղթայի մեկ, բայց ոչ վերջին օղակն է: Ապագայում ամեն կարգի արատներից ձերբազատված, իբրեւ աստվածամարդ վերածնված բանական արարծը կշարունակի ճանապարհը:

Իր թատերգությունների համար նյութ վերցնելով անցյալից՝ գրողն արդիական խնդիրները զուգակցեց պատմական ժամանակների իմաստավորմանը: Անտիկ աշխարհը լավագույնս արտահայտված է հունական, հռոմեական արվեստի, պատմության, ճարտարապետության, բանահյուսության մեջ: Հույները փառաբանում էին գեղեցկությունը, հռոմեացու համար նախընտրելին ուժն էր, որ ծառայեցվում էր երկրի հզորացմանը: Բայց ինչպես բնության մեջ ամեն ինչ ենթակա է վերափոխման, նույնը կատարվում է մարդկային հոգու անընդգրկելի տարածության մեջ. անցյալ դարձան մարդկային մարմինն ու ուժը փառաբանող չաստվածները. երբեմնի մտատիպարներն իրենց տեղը զիջեցին նորերին:

Մարդն սկսեց որոնել կատարելատիպեր, որոնք նրան հասանելի էին երկար ճանապարհ անցնելուց հետո միայն: Քրիստոնեությունը մարդկությանն առաջադրեց հազարամյակների լուծելիք խնդիր. «Եղի՛ր կատարյալ այնպես, ինչպես կատարյալ է քո Հայրը»: Մարդն սկսեց փնտրել ոգու գեղեցկություն եւ կատարելություն (Վանահայր, Օհան Գուրգեն, Նաղաշ):

«Շղթայվածը» եւս, ականհայտ ազդակներ ստանալով դարասկզբի իրադարձություններից, լայն առումով ներկայացնում է մարդկության զարգացման ընթացքը: Ինչպես մարդկային, այնպես էլ հասարակական կյանքը մշտապես մնում են ոչ կատարյալ: Ամեն ինչ ենթակա է շարունակական փոփոխության: Երեւոյթները դեպի կատարյալը տանող ընթացքի մեջ են, իսկ առաջադիմությունն ի վերջո դառնում է ընտրության անխուսափելի հետեւանքը:

Հաղթում են նրանք, ովքեր ուժեղ են, ովքեր կարողանում են անելանելի դրության մեջ ուղիներ գտնել, վերափոխվել, հարմարվել

նոր պայմաններին, ապա եւ ներազդել միջավայրի, հասարակական կյանքի վրա:

Իհարկե, Շանթը երբեք էլ չէր կարող ասել, որ գոյություն կունենա ի վերջո պայմանավորում է լավագույնի հաղթանակը, դա կարող էր լինել միայն այն պարագայում, երբ մենք ամենաուժեղը համարեինք ամենալավը (բարոյական իմաստով):

Պատմությունը տալիս է բազմաթիվ օրինակներ, երբ պայքարն ավարտվում է «լավագույնի» պարտությունից: Օշինը (Օշին Պայլ) չկարողացավ պահել երկիրը, քանի որ նրա առաջադրած ծրագիրը հնարավոր էր իրականացնել միայն ապագայում:

Այս ամենից հետո Շանթն անխուսափելիորեն պետք է առնչվեր եւ ոգու խնդրին: Ահա այստեղ էր, որ նրա գրականությունը հենվում էր իր ժողովրդի պատմության եւ ընդհանրապես Արեւելքի մտածողության, նրա կենսափիլիսոփայության վրա: Այս խնդիրը նրա համար աշխարհայացքային նշանակություն ուներ եւ առանց չափազանցության ուղղորդում էր նրա գրականության զարգացման ընթացքը:

Ընդհանրացումներ անելու համար գրողին առավել նպատակահարմար էր դիմել ժողովրդի պատմական փորձին: Եւ դա եղավ Ուռհայեցին՝ իր «Ժամանակագրությունը»:

Ակնհայտ է, որ Շանթը գեղագետ փիլիսոփա է: Պատմության մեջ արձանագրված փաստը նրա համար ոչ այնքան գեղագիտական առումով անկրկնելի էր, որքան դառնում էր ընդհանրացումների գնալու հզոր կովան:

Ավելին՝ նրան գրավում է ոչ այնքան փաստը, որքան դրա՝ պատմության մեջ ժողովրդի ընկալումը: Այդ ընկալման համաձայն՝ «Չմշկիկ կայսրը սեփական ձեռքով իր գլխից հանեց թագը եւ այն դնելով Վասիլի գլխին, նրան բազմեցրեց իր թագավորական գահին... ինքը գնաց անապատ, առավ կրոնական կարգ եւ հաստատվեց վանքում: Երեկվա կայսրը, այսօր կամավոր կերպով աղքատացած, ապրում էր չքավորների հետ՝ վայելելու Սուրբ Ավետարանի երանությունը...»⁷:

Պատմական այս հերոսը գրողի համար դարձավ կարեւորագույն եզրահանգումներ անելու միջոց. բավական է ասել, որ «Հին աստվածներ»-ում պատմական անհատը վերածվեց ճգնավորի, իսկ

⁷ ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ժամանակագրություն, Երևան, 1973, էջ 37:

«Կայսր»-ում այն Օհան Գուրգենն էր՝ հեղինակի փիլիսոփայական եզրահանգումների ավարտակետը:

Շանթն ընդունում է ոգու անմահության գաղափարը մարդկության գոյակցության պահպանման իմաստով: Հետեւապես այն ուժերը, որոնք իրենց նպաստն են բերում համընդհանուր առաջադիմությանը, ժամանակի մեջ չեն ընդհատվում, ուրեմն եւ մահ չունեն. մարդն անսպառելի խնդիրների առաջադրմամբ ու դրանց հաղթահարմամբ գնում է կատարելագործման ուղիով:

Անգամ այն հերոսները (Նազաշ, Օշին), որոնք չեն հաջողում ներկայում, որպես մարդկային ոգու, մաքառումների արտահայտություն, ապրում են սերունդների ներաշխարհում՝ նրանց տոգորելով ազատության, մարդասիրության, պետականության կայացման գաղափարներով:

Գրողի մարդասիրությունը երբեք անելանելի վիճակներ չի առաջադրում, կատարելատիպի լույսը մշտապես առաջնորդում է մարդկությանը: Այս ճանապարհին Շանթը կարեւորում է գրականության դերը, որ պետք է անհատին բարձր զգացմունքներ ու գաղափարներ ներշնչի, նպաստի նրա մաքրագործմանն ու վերածննդին:

Շանթի երկերով հայ գրականությունն իր նպաստն է բերում համաշխարհային մշակույթի զարգացմանն ու մարդկության առաջընթացին:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается философская направленность, присущая драматургии одного из ярчайших представителей армянской литературы — Левона Шанта. Драматургия Шанта, посредством использования инструментария эстетики символизма, становится высокохудожественной палитрой, представляющей процесс развития мировой цивилизации. Драматург достигает высокого мастерства через привнесение своего творческого эго в достижения как армянских, так и европейских драматургов: действующие лица лучших произведений Левона Шанта («Старые Боги», «Царь») — Отшельник и Оган Гурген обобщают целостность самих произведений. Персонажи эти испытали влияние М. Урхаеци «Хронология». Об этом и представленная нами статья.

SUMMARY

The article examines the philosophical content inherent in the dramatic works of one of the brightest representatives of the Armenian literature — Levon Shant. Through the use of the toolkit of the aesthetics of symbolism, Shant's drama becomes a highly artistic palette representing the development of the world civilization. The playwright achieved all this by creatively mastering the achievements of both the Armenian and European drama. The characters (Hermit, Ohan Gurgén) of the best works of Levon Shant “Ancient Gods” and “Emperor” summarize the integrity of the works themselves. These characters were influenced by “Chronology” of Matheos of Edessa, which is discussed in this article.

